

MEDIÁLNÍ DĚJINY MODERNY. PŘÍSTUPY, ZJIŠTĚNÍ A NĚMECKÉ PERSPEKTIVY

FRANK BÖSCH

Abstract

Media History of the Modern Age: Approaches, Results, and German Perspectives

The history of the media may be analyzed in rather different ways. The present article first presents approaches customarily used by media and communication sciences in the past and goes on to discuss novel approaches to media history and recent findings of the historical sciences. The authors favor placing less emphasis on the contents of selected media and their individual development and more on how the media fit into social history, since almost every topic, at least as far as the modern age is concerned, has aspects relevant to media history. Only rarely, however, have these aspects been analyzed in political, cultural or social history, research into historical gender relations, the history of towns or cities or the history of transnational relations. Possible results of this latter approach are listed predominantly for developments since the late nineteenth century in the German environment, for which there are much more studies than there are for Eastern Europe.

Keywords: Germany, mass media, Modern Age, communication sciences

Zájem historických věd o roli médií a komunikace v posledních letech zřetelně narůstal. To v německojazyčném prostoru dokládá už pohled do recenzních rubrik odborných časopisů. Například na internetovém portálu pro historiky *H-Soz-u-Kult* bylo od roku 1997 recenzováno celkem 559 knih z oblasti „mediálních dějin“, a to s výrazně vzrůstající tendencí: zatímco v roce 2000 to bylo pouhých pět titulů, v roce 2009 již celých 85.¹ Novější studie mediálních dějin mohou tento boom zdokumentovat pouze částečně.² Skutečnost, že se ústředními tématy

¹ To tvoří šest procent všech recenzovaných knih. Srov. <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/type=rezbuecher> (poslední přístup 19. 7. 2010).

² Srov. např.: *Führer*, Karl Christian: Neue Literatur zur Geschichte der modernen Massenmedien Film, Hörfunk und Fernsehen. In: Neue Politische Literatur (NPL) 46 (2001), 216–242. – *Týž / Hickethier*,

Německých historických dnů v letech 2004 a 2006 stala právě témata zaměřená na dějiny médií a komunikace, spolu s mimořádně vysokým počtem zájemců o příslušné sekce, jen podtrhuje novou vlnu zájmu o danou oblast. V posledních letech rovněž hojně vznikaly velké výzkumné projekty financované Německou výzkumnou společností (*Deutsche Forschungsgemeinschaft*, DFG), které analyzují se zapojením dějepisných věd strukturu médií a komunikace z historické perspektivy. Jako významné příklady je možno uvést bielefeldskou zvláštní výzkumnou sekci Politika jako komunikační prostor v dějinách, graduační kolegium v Gießenu Transnacionální mediální události od raného novověku až po současnost, kolínskou zvláštní výzkumnou sekci Média a kulturní komunikace, münsterskou zvláštní výzkumnou sekci Symbolická komunikace a hodnotové systémy společnosti či freiburskou vědeckou skupinu při Německé výzkumné společnosti Historické světy v populárních vědeckých kulturách současnosti.³ A konečně se současný zájem o média odráží i v univerzitním učivu. Většina historických ústavů a institutů již nabízí přednášky a semináře, které berou masmédiá vážně jako samostatný předmět a zdroj informací.

Existuje pět hlavních důvodů, jimiž lze objasnit sílící zájem historiků o média. Za prvé jsou média v našem současném životě přítomna natolik, že tato zkušenost zároveň utváří perspektivu historiků. Za druhé, obrat v kulturněvědním přístupu měl dopad na pojetí konstrukce vnímání, na níž mají média rozhodující podíl. Za třetí, prosazení internetu vedlo k tomu, že se masová média jako noviny, rozhlas, film a televize stala „starými“ médii a jsou nyní historizována. Za čtvrté, silně rostoucí výskyt historických témat v médiích, a to od televize přes časopisy až po internetové portály, mohl zvýšit senzibilitu historiků k tomuto tématu. Za páté se zdá, že veřejné tematizování mediálního vlivu na společnost ovlivnilo i zaměření bádání historiků. Každodenní zprávy o roli médií v politice, jejich působení na chování dětí nebo vliv na terorismus akcentují, že média jen něco „nezobrazují“, ale že společnost utvářejí. A zdá se, že to neplatí pouze pro současnost.

Společný výchozí bod pro historický výzkum médií odpovídá dávno etablovanému názoru, že média nejsou určitým druhem „nápodoby“ nebo „zrcadlem“ mimomediální reality, nýbrž že až sama média svými specifickými strukturami

Knut / Schildt, Axel: Öffentlichkeit – Medien – Geschichte. Konzepte der modernen Öffentlichkeit und Zugänge zu ihrer Erforschung. In: Archiv für Sozialgeschichte (AfS) 41 (2001), 1–38. – Bösch, Frank: Zwischen Politik und Populärkultur. Deutsche und britische Printmedien im 19. Jahrhundert. In: AfS 45 (2005), 549–585. – Týž: Mediengeschichte im 20. Jahrhundert. Neue Forschungen und Perspektiven. In: NPL 52 (2007), 409–429. Úvodní poznámky navazují na poslední stať.

³ Historici se rovněž účastní velkých projektů mediálních vědců, jako je projekt Mediální historiografie graduačního kolegia ve Výmaru (Weimarer Graduiertenkolleg).

vytvářejí interpretace, které současně mohou vyvolávat nejrůznější děje.⁴ I když z pragmatických důvodů nadále vznikají magisterské diplomové práce, které zkoumají událost „x“ v zrcadle média „y“, celkově vzato je patrna snaha začlenit média do procesů politických, kulturních nebo sociálněhistorických. V popředí přitom stojí jak dějiny médií samotných, tak dějiny v médiích a jejich prostřednictvím teprve vznikající. Předkládaná studie je obhajobou převrácení perspektivy od dějin médií směrem k výzkumu mediality dějin.⁵ Abychom však dosáhli poslední jmenovaného, je nejprve třeba prozkoumat mediálně-historickou podstatu v příslušném kulturním kontextu nebo v souvislostech dané země.

Studie prezentuje ve třech krocích úvod do dějin médií a mediality dějin. Za prvé představuje různé přístupy jednotlivých vědních oborů, za druhé možné metodologické přístupy, a pak ve třetím kroku uvádí vybrané výsledky výzkumu, které názorně objasňují mediálně-historické přístupy historických věd v německojazyčném prostoru.

Mediálně-historické přístupy komunikačních, mediálních a historických věd

Počátek akademické reflexe médií a jejich vývoje nehledejme teprve ve 20. století. Studie (a také první disertace), které se zabývaly novým médii té doby – novinami – a probíraly jejich rozvoj i společenský význam, lze dohledat již na konci 17. století.⁶ Badatelé z oblasti kulturních věd zasazují vznik mediálně-historických textů (v širším významu toho slova) dokonce už do časů řecké

⁴ K tomu dřívější programové texty historiků. Srov. např.: *Schildt*, Axel: Das Jahrhundert der Massenmedien. Ansichten zu einer zukünftigen Geschichte der Massenmedien. In: *Geschichte und Gesellschaft* (GG) 27 (2001), 177–206.

⁵ K tomu výstižně: *Crivellari*, Fabio / *Kirchmann*, Kay / *Sandl*, Marcus et al.: Einleitung. Die Medialität der Geschichte und die Historizität der Medien. In: *Titíž* et al.: (eds.): *Die Medien der Geschichte. Historizität und Medialität in interdisziplinärer Perspektive*. Konstanz 2004, 9–44, zde 19n. (*Historische Kulturwissenschaft* 4).

⁶ Srov. *Fritsch*, Ahasver: *Diskurs über den heutigen Gebrauch und Mißbrauch der „Neuen Nachrichten“, die man „Neue Zeitung“ nennt*. Jena 1676. Německý překlad otištěn v: *Kurth*, Karl (ed.): *Die ältesten Schriften für und wider die Zeitung. Die Urteile des Christophorus Besoldus (1629), Ahasver Fritsch (1676), Christian Weise (1676) und Tobias Peucer (1690) über den Gebrauch und Missbrauch der Nachrichten*. Brno, München, Wien 1944, 33–44 (*Quellenhefte zur Zeitungswissenschaft* 1). – *Weise*, Christian: *Interessanter Abriß über das Lesen von Zeitungen* (1676). Frankfurt/Main, Lipsko 1685. Německý překlad otištěn *tamtéž* 45–85. – *Peucer*, Tobias: *Über Zeitungsberichte*. Wittgau 1690. Německý překlad otištěn *tamtéž* 87–112. – *Stieler*, Kaspar von: *Zeitungs-Lust und Nutz*. Hamburg 1695. – Následující pasáž navazuje na mou syntézu mezinárodního mediálněhistorického výzkumu pro dobu od 15. století, srov.: *Bösch*, Frank: *Mediengeschichte. Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*. Frankfurt/Main, New York 2011.

antiky.⁷ Poté co v 19. století jednotlivé vědní disciplíny, zejména historiografie, vygenerovaly řadu mediálně-historických pojednání, vznikla začátkem 20. století v podobě žurnalistiky jedna z prvních univerzitních disciplín, která se velkou měrou věnovala právě dějinám médií. Z této disciplíny, jež byla později přejmenována na publicistiku a komunikační vědu a do svého výzkumu zahrнула i rozhlas a televizi, vycházela doposud většina mediálně-historických prací. Zde můžeme najít převážně užší vymezení pojmu médií, který chápe média především jako takové technické prostředky, jež jsou „vhodné k šíření výpovědí mezi potenciálně neohrazeným publikem (tedy tisk, rozhlas, film a televize)“.⁸ Proto se studie Jürgen Wilkeho a Rudolfa Stöbera – obě lze považovat za doposud nejvýznamnější ucelené zpracování dějin médií v němčině – soustředí především na tištěná média od 16. století a elektronická média století dvacátého.⁹ Komunikačním vědám dominují obsahové analýzy médií, částečně doplněné o výzkum organizace médií, jenž se opírá o archivní materiály. V posledních desetiletích vedl rostoucí vliv společenských věd k tomu, že v tomto oboru ztratily mediálně-historické práce na významu a vrch mezitím získaly kvantitativní analýzy současnosti. I v případě mediálně-historických analýz se v komunikační vědě objevuje tendence pojmát mediální obsahy a jejich organizační formy kvantifikovaně – takto bývá stanovována např. četnost zahraničního zpravodajství, klasifikace zpráv podle témat nebo četnost výskytu obrázků na titulních stranách.¹⁰

Z hlediska historických věd lze v dějinách médií, tak jak je pojímá komunikační věda, odhalit různé nedostatky. Doposud byly takto zpracovány nejrůznější analýzy dílčích médií, jako například analýza vývoje jednotlivých novin či jejich obsahu. Zdá se však být smysluplnější analyzovat souhrn různých médií. Metodologicky a s ohledem na výsledek se jeví kvantifikovaný přístup, přinejmenším z historiografického úhlu pohledu, jako málo přínosný. Statistické měření obsahu

⁷ Zejména Platonovy úvahy o hlasu a písmu jsou často uváděny na začátku sbírek pramenů. Srov.: Schöttker, Detlev (ed.): *Von der Stimme zum Internet. Texte aus der Geschichte der Medienanalyse*. Göttingen 1999, 33–39. – Helmes, Günter / Köster, Werner (eds.): *Texte zur Medientheorie*. Stuttgart 2002, 26–30.

⁸ Wilke, Jürgen: *Grundzüge der Medien- und Kommunikationsgeschichte. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*. Köln, Weimar, Wien 2000, 1.

⁹ Srov. *tamtéž*. – Stöber, Rudolf: *Mediengeschichte. Die Evolution „neuer“ Medien von Gutenberg bis Gates. Eine Einführung*. 2 sv. Wiesbaden 2003.

¹⁰ Srov. tento přístup k různým médiím u Blumenauer, Elke: *Journalismus zwischen Pressefreiheit und Zensur. Die Augsburger „Allgemeine Zeitung“ im Karlsbader System (1818–1848)*. Köln, Weimar, Wien 2000 (Medien in Geschichte und Gegenwart 14). – Lersch, Edgar / Viehoff, Reinhold: *Geschichte im Fernsehen. Eine Untersuchung zur Entwicklung des Genres und der Gattungsästhetik geschichtlicher Darstellungen im Fernsehen 1995 bis 2003*. Berlin 2007 (Schriftenreihe Medienforschung der Landesanstalt für Medien Nordrhein-Westfalen 54).

textu či nadpisů – a to i v případě čistě obsahově zaměřených analýz – vystihuje média jen částečně a znesnadňuje bádání o jejich společenském významu. Mimo to mnohé kvantifikace klamou tím, že přiřazování je i nadále subjektivní. Skutečně propracované je utváření teorií v případě komunikační vědy, např. zkoumání působení médií.¹¹ V případě historických analýz však zůstává téměř bez smysuplného využití, patrně i proto, že scházejí prameny.

Metodologicky, i co se přiřazení k vědeckým disciplínám týče, je třeba vydělit mediální historiografii, tak jak ji pojmají mediální studia, jež se v Německu vyvíjela od 80. let původně z divadelní, filmové a literární vědy. Kromě estetických analýz jednotlivých médií (především filmů) zde stojí v popředí proměna řádu poznání a interpretací, které jsou s médii spjaty či jsou vůči nim formulovány.¹² Na rozdíl od komunikačních věd, které více zohledňují institucionální kontext, zakotvuje mediální věda své bádání kulturně-historicky. Pojem médií, se kterým pracuje, obsahuje ve své šíři různorodé formy přenosu a uchování znaků či významů. Dějiny médií v jejím pojetí zahrnují např. i „lidská média“ (blázny, posly nebo ženy jako rodičky),¹³ „tělesné extenze“¹⁴ nebo něco tak různorodého jako svátostný chléb, hlasy, peníze, oheň, masky, deskové malby nebo archivy.¹⁵ Oproti tomu noviny (pro většinu lidí dodnes ústřední médium) jsou téměř opomenuty. Mediálněvědní příručky dějin médií tisk tematizují pouze jako podkategorii „tištěných médií“ zabírající jen několik málo stran, zatímco filmu, obrazům a hudbě je věnováno několik podrobných kapitol.¹⁶

Z pohledu historiografie lze přistupovat kriticky rovněž k dějinám médií v pojetí mediálních věd. Vždyť výzkum zaměřený kulturněvědně analyzuje především současné diskurzy o těchto médiích nebo o jednotlivých mediálních výstupech. Naproti tomu proměna obsahů zůstává téměř bez povšimnutí, neboť to, jak (technicky) fungují, a jejich interpretace už jsou považovány za samotné poslání. Kritici proto hovoří o asociačním stylu, který z citátů ukvapeně postuluje

¹¹ Bonfadelli, Heinz: Medienwirkungsforschung. Sv. 1: Grundlagen und theoretische Perspektiven. 3. präpar. vydání Konstanz 2004 (UTB 2502).

¹² Čistou analýzu diskursu o nových médiích proto představuje jako „historii médií“: Kümmerle, Albert / Scholz, Leander / Schumacher, Eckhard (eds.): Einführung in die Geschichte der Medien. Paderborn 2004 (UTB 2488: Medien- und Kommunikationswissenschaft). – K přístupu srov. také: Schanze, Helmut (ed.): Handbuch der Mediengeschichte. Stuttgart 2001.

¹³ Srov. Faulstich, Werner: Geschichte der Medien. 5 sv. Göttingen 1996–2004. Zejména první svazky až do raného novověku chápou člověka jako médium.

¹⁴ McLuhan, Marshall: Die magischen Kanäle. Understanding Media. Frankfurt/Main, Hamburg 1970, 94.

¹⁵ Srov. Hörisch, Jochen: Eine Geschichte der Medien. Von der Oblate zum Internet. Frankfurt/Main 2004. – Vhled do problematiky a do různých metodik nabízí časopis Archiv für Mediengeschichte, vydávaný od roku 2001 ve Výmaru.

¹⁶ Schanze: Handbuch der Mediengeschichte 414.

obsáhlé historické teze nebo předpokládá, že je to právě mediální technika sama, co formuje způsob myšlení a jednání. Na mediálněvědním podání je patrné schéma původně vycházející z literárních věd a filosofie, a to nejen v řeči, přístupu a obsahu, ale i v případě tematizace aktérů. V dějinách médií od Jochena Hörische tak v roli korunních svědků mediálního vývoje vystupují osobnosti jako Goethe, Lessing nebo Kafka, zatímco klíčové vydavatele typu Axela Springera nebo Rudolfa Augsteina bychom zde hledali marně.

Mediálně-historické bádání v historiografii není doposud takřka organizačně ukotveno – i přes četné velké grantové projekty, nespočet konferencí a neformálních setkání. Dodnes neexistuje stabilní pracovní skupina historiků k dějinám médií, zatímco komunikační vědy mají v rámci Německé společnosti pro publicistiku a komunikační vědy (*Deutsche Gesellschaft für Publizistik- und Kommunikationswissenschaft*, DGPK) vlastní odbornou skupinu Dějiny komunikace a představitelé oboru mediálních studií zase aktivně působí v pracovní skupině s názvem Dějiny televize ve Společnosti pro mediální vědy (*Gesellschaft für Medienwissenschaft*, GfM). Zástupce obou směrů nalezneme i ve studijním kruhu Rozhlas a dějiny (*Studienkreis Rundfunk und Geschichte e. V.*). Mediálně-historické knižní řady měly doposud historiky za editory jen velmi zřídka¹⁷ a mediálně-historické odborné časopisy pocházejí zatím téměř výlučně z oblasti mediálních či komunikačních věd. Tomu odpovídá i rozdílnost metodologických a obsahových přístupů.¹⁸

Nicméně i přes to už v historiografii vznikly četné mediálně-historické výzkumné práce. Přístupy zvolené pro tyto práce určitým způsobem oscilují někde mezi přístupem komunikačních a mediálních věd. Na jedné straně předložili historici, podobně jako badatelé z oboru komunikačních věd, v posledních sto letech řadu prací věnujících se dějinám obsahů, aktérů či organizací. Tyto práce se zaměřují především na tištěná média.¹⁹ Zatímco koncentrace na masová média,

¹⁷ Srov. např. řady: „Beiträge zur Kommunikationsgeschichte“ (Walter de Gruyter / Franz Steiner Verlag) nebo „Beiträge zur Medienästhetik und Mediengeschichte“ (Lit-Verlag).

¹⁸ Přičemž je zřejmé, že většina mediálněhistorických odborných časopisů se zaměřuje především na film nebo rozhlas, kupříkladu „Historical Journal of Film, Radio and Television“, „Film and History“ nebo „Rundfunk und Geschichte“; tištěnými médii se výrazněji zabývá „Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte“. Širší záběr v oblasti médií mají časopisy jako například „Media History“, „Media History Monographs. An online Journal of Media History“ či kulturněvědní ročenka „Archiv für Mediengeschichte“. Směrodatné mediálně-historické stati kromě toho pravidelně vycházejí v mediálněvědních a komunikačněvědních časopisech, v Německu jsou to např. „Publizistik“ nebo „Zeitschrift für Medienwissenschaft“, spíše výběrově pak i v odborných historických časopisech.

¹⁹ Počet takových studií narůstal především od 70. let; srov. starší studie zaměřené na analýzy médií ve vztahu k organizaci a k aktérům: Guratzsch, Dankwart: Macht durch Organisation. Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums. Düsseldorf 1974 (Studien zur modernen

na jejich obsah, organizaci a na jejich využití připomíná tradici komunikačních věd, historici si vytvořili vlastní profil tím, že prostřednictvím mediálního rozboru chtějí objasnit širší historický kontext a na základě archivních materiálů analyzovat vnitřní začlenění médií. Analýza médií jako součásti širokých společenských dějin se mezi historiky stala skutečně oblíbenou a etablovala se jako uznávaný způsob jak zasadit média do širších komunikačních procesů veřejné sféry.²⁰ Důležitým impulsem přitom mohlo být jak kritické vyrovnání s postuláty Jürgena Habermase o strukturální přeměně veřejnosti, tak i badatelský přístup francouzské školy Annales ke čtení a tisku v 18. století.²¹

Na straně druhé od 90. let započal v historiografii pod vlivem kulturních věd obrat, který ukazuje na příklon k mediálním vědám. Týká se to především dějin médií v raném novověku, ve kterých se stalo běžné použití pojmu „médiá“ v širším slova smyslu.²² Názor, že média sama o sobě mají moc měnit strukturu, se prosadil více při bádání v době raného novověku, a to především se zřetelem na knihtisk.

Historiografické pojetí dějin médií je proto ambivalentní: za prvé analyzuje historický vývoj médií a vše s ním spojené (ekonomiku médií, mediální techniku, mediální obsah, využití a působení médií), za druhé pracuje s předpokladem, že každý dějinný proces a vzpomínky na něj jsou v zásadě určovány medialitou. Tuto „medialitu dějin“ je možno analyzovat tím, že se zohlední samostatné zákonitosti médií a to, jak fungují.²³ Vždyť už samotná formulace myšlenek se liší podle toho, zda jsou zaznamenány na středověké listině nebo v e-mailu. Taktéž klasický předmět zájmu historiografie, ať už jsou to historické události, konflikty, rozhodnutí, interpretační vzorce, utváření identity či kultury vzpomínání, je výrazně formován specifickými mediálními komunikačními technikami. Ty by měly být analyzovány nejen v rámci dějin médií, ale i v rámci obecné historie.

Společná je pak mediálním vědám a historiografii, ale i části komunikačních věd, jež akcentují kulturněvědní přístupy, otázka vztahu mezi vývojem médií a procesy společenských změn. Analýzu vzájemného působení mezi „mediální

Geschichte 7). – Wetzel, Hans-Wolfgang: *Presseinnenpolitik im Bismarckreich (1874–1890)*. Das Problem der Repression oppositioneller Zeitungen. Bern, Frankfurt/Main 1975 (Europäische Hochschulschriften 3/75). – Schwarz, Reinhard: Emil Pindter als offiziöser Redakteur und „Kritiker“ Otto v. Bismarcks. Frankfurt/Main aj. 1984 (Europäische Hochschulschriften 3/248).

²⁰ Requate, Jörg: *Öffentlichkeit und Medien als Gegenstände historischer Analysen*. V: GG 25 (1999), 5–32.

²¹ Směrodatným je zde kupříkladu: *Darnton*, Robert: *Literaten im Untergrund. Lesen, Schreiben und Publizieren im vorrevolutionären Frankreich*. München, Wien 1985.

²² Jako přehled výzkumu srov. *Würgler*, Andreas: *Medien in der Frühen Neuzeit*. München 2009 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 85).

²³ Srov. k tomu *Crivellari/Kirchmann/Sandl* (eds.): *Die Medien der Geschichte*.

mašinérii a mediálním prostředím“ ovlivnil ve francouzských mediálních vědách především Régis Debray svým pojmem „mediologie“. Debray zkoumá korelace mezi symbolickými aktivitami lidí, jejich organizačními formami a tím, jak tyto zanechávají, uchovávají a šíří své stopy.²⁴ Oproti tomu v Německu byl v oblasti komunikačních a historických věd zaveden termín „medializace“ (Medialisierung) popř. „mediatizace“ (Mediatisierung), tak aby byla vystižena vzájemná interakce mezi vývojem médií a společnosti, aniž by z toho byly vyvozovány teleologické závěry nebo jakákoliv „perspektiva pokroku“.²⁵

Představitelé mediálních a komunikačních věd historikům často vytýkají, že se nezajímají o obecné mediální teorie. Skutečně autorům budoucích děl nelze než doporučit, aby více pracovali s přístupy příbuzných věd. Ze strany kvantitativně zaměřených komunikačních věd je mediálně-historická analýza (podložená archivními materiály) často označována jako „neempirická“ nebo dokonce „humorná“, třebaže objem jejích pramenů je zpravidla výrazně větší než při jejich vyčíslení. Mediální vědy naproti tomu kritizují úzké chápání pojmu médií ze strany historiků. Celkově je však při pohledu zvenčí s podivem, jak propastné jsou rozdíly mezi mediálními a komunikačními vědami a že tyto rozdíly jsou často větší než mezi těmito disciplínami a historiografií.

Dějiny médií z pohledu historiků: přístupy, výsledky, desiderata

Pojem „médiá“ je mladšího data a proměňoval se. Pro další historický výzkum se nabízí především přesnější analýzy historie tohoto pojmu, které chápou řeč jednak jako indikátor již nalezené reality, jednak jako činitele při jejím hledání. Výzkum pojmu médiá se doposud soustřeďoval na dobu, kdy ještě neodkazoval na masová média, ale spíše na médium v kontextu spiritismu, filozofie nebo fyziky.²⁶ V německém jazykovém prostředí se pojem „médiá“ v jeho dnešním významu etabloval teprve v 50. letech a vycházel z anglického slova *media*. Kolem roku 1950 tak používal zpravodajský magazín *Der Spiegel* tento pojem výhradně ve významu spiritistických médií nebo v souvislosti s osobami, které byly považovány za prostředníky.²⁷ Ale i v následujících dvou desetiletích byly pojmy „publicistika“ nebo

²⁴ Pro stručný úvod v německém jazyce srov.: *Debray, Régis: Für eine Mediologie*. In: *Pias, Claus / Vogl, Joseph / Engell, Lorenz et al. (eds.): Kursbuch Medienkultur. Die maßgeblichen Theorien von Brecht bis Baudrillard*. Stuttgart 1999, 67–75.

²⁵ Srov. k teoretické debatě o pojmu a s tím spojených přístupech: *Meyen, Michael: Medialisierung*. In: *Medien und Kommunikationswissenschaft* 57 (2009), 23–38.

²⁶ *Hoffmann, Steffen: Geschichte des Medienbegriffs*. Hamburg 2002 (Archiv für Mediengeschichte, Sonderheft 2002).

²⁷ Srov. zmínky o pojmu „médiá“ v článku *Conan Doyle ist nicht tot*. In: *Der Spiegel*, 30. 4. 1949. – Die

„zpravodajství“ běžné. Na jedné straně privilegovaly tyto pojmy tištěná média, na straně druhé odlišovaly „zábavní média“ (jako film, gramofonové desky, televizi atd.) od „seriózních médií“, například novin. Podrobnější zkoumání etablování pojmu média od 50. a 60. let nám může poskytnout informaci o tom, jaké představy panovaly o proměně moderní komunikace a o roli médií, i o tom, jakým způsobem se různé komunikační prostředky sjednotily pod jeden mocný zastřešující pojem.

Přístupy k historické analýze médií se v posledních deseti letech výrazně proměnily. Výzkum jednotlivých médií a jednotlivých mediálních produktů tak, jak to v komunikačních a historických vědách bylo dlouho zvykem, výrazně pozbyl na významu. Zpravidla se zaměřoval na vypracování geneze určitého světového názoru z jednoho média.²⁸ Přitom jsou požadavky na další výzkum jednotlivých médií obrovské. Tak například nemáme k dispozici žádné (o prameny se opírající) dějiny deníku Bild nebo týdeníku Der Spiegel, ačkoliv v obou případech je jejich význam pro dějiny Spolkové republiky Německo očividný.²⁹ Klesající je kromě toho počet prací, které historicky zkoumají politický, či organizační rámec médií, zatímco analýzy zaměřené na aktéry jsou o něco častější, neboť jsou k dispozici alespoň biografie významných vydavatelů a novinářů.³⁰ Studie celých skupin a jejich biografii, tak jak existují k období 19. století,³¹ pro 20. století scházejí, stejně tak jako fundované studie o nakladatelích „velikánech“, jako byli Ullstein, Mosse nebo Scherl.

Od konce 90. let je patrný trend nastínit klasická témata historických věd nově, a to pomocí mediálně-historických přístupů. Přitom se často vychází z role,

Nacht der langen Messer fand nicht statt. In: Der Spiegel, 19. 5. 1949. – Quacksalber: Supermann in zwei Lektionen. In: Der Spiegel, 9. 1. 1952.

²⁸ V odpovídající míře je často analyzováno vedení stranického tisku: *Hirschhausen*, Ulrike von: Liberalismus und Nation. Die Deutsche Zeitung 1847–1850. Düsseldorf 1998 (Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien 115). – *Bussiek*, Dagmar: „Mit Gott für König und Vaterland!“ Die Neue Preußische Zeitung (Kreuzzeitung) 1848–1892. Münster, Hamburg, London 2002.

²⁹ Srov. dosud vedle levicově-kritických a společensko-vědních publikací nebo studií k jednotlivým aspektům pouze: *Führer*, Karl Christian: Erfolg und Macht von Axel Springers „Bild“-Zeitung in den fünfziger Jahren. In: *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History*, Online-vydání 4 (2007), č. 3. <http://www.zeithistorische-forschungen.de/site/40208786/default.aspx> (poslední přístup: 10. 12. 2010). – *Kruip*, Gudrun: Das „Welt“-„Bild“ des Axel-Springer-Verlags. Journalismus zwischen westlichen Werten und deutschen Denktraditionen. München 1999 (Ordnungssysteme 3).

³⁰ *Schwarz*, Hans-Peter: Axel Springer. Die Biographie. Berlin 2008. – *Merseburger*, Peter: Rudolf Augstein. Biographie. München 2007. – *Sösemann*, Bernd: Theodor Wolff. Ein Leben mit der Zeitung. München 2000.

³¹ *Requate*, Jörg: Journalismus als Beruf. Entstehung und Entwicklung des Journalistenberufs im 19. Jahrhundert. Deutschland im internationalen Vergleich. Göttingen 1995 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 109).

ketrou média sžívájí v aktuálním dění, a je kladena otázka, zda lze najít srovnatelné fenomény v minulosti a v jaké specifické formě. Na debaty okolo války v Iráku tak navázaly početné mediálně historické práce o válce a násilí, které zkoumají mj. úlohu novinářů,³² vizualizaci války³³ nebo válečnou propagandu.³⁴ Obecně lze přístup *visual history* určitě považovat za centrální oblast mediálně historického bádání.³⁵ Tvorba ustálených obrazových vzorců („typů vizualizací“) pomocí fotografií a filmů a jejich zasazení do vnímání určité epochy se pak ukázaly být jako obzvlášť přínosné.³⁶

Mediálně-historické přístupy poskytly důležité impulzy pro již etablované odborné disciplíny historických věd, například pro dějiny měst. Na straně jedné bylo (se zřetelem na uživatele médií) zpracováno, kterak masová média formovala zkušenosti a směřování novodobého velkoměsta Berlína okolo roku 1900 a jak tato média vytvářela senzace, v nichž obyvatelé města figurovali a jež si pak interpretovali po svém.³⁷ Na straně druhé vznikla v poslední době řada studií zabývajících se samotnou nabídkou, které analyzovaly média jako hlavní součást dějin velkoměst – převážně jde o mediální metropoli Hamburk.³⁸ Obecně to poukazuje na ty přístupy dějin médií, jež se věnují sociálně-historickým aspektům vývoje – například otázkám typu, jaký význam měla masová média pro jednotlivé společenské vrstvy a poměry v zemi.³⁹ Se sociálně-historickými přístupy souvisejí také studie, které zkoumají proměnu médií v kontextu kultury mládeže nebo v širším pojetí v kontextu trávení volného času.⁴⁰

³² Daniel, Ute (ed.): Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert. Göttingen 2006.

³³ Paul, Gerhard: Bilder des Krieges – Krieg der Bilder. Die Visualisierung des modernen Krieges. Paderborn, München 2004.

³⁴ Schmidt, Anne: Belehrung – Propaganda – Vertrauensarbeit. Zum Wandel amtlicher Kommunikationspolitik in Deutschland 1914–1918. Essen 2006.

³⁵ Paul, Gerhard (ed.): Visual History. Ein Studienbuch. Göttingen 2006.

³⁶ Srov. např.: Knoch, Hanno: Die Tat als Bild. Fotografien des Holocaust in der deutschen Erinnerungskultur. Hamburg 2001.

³⁷ Srov. zejména Fritzsche, Peter: Reading Berlin 1900. London, Cambridge/Mass. 1996. – Müller, Philipp: Auf der Suche nach dem Täter. Die öffentliche Dramatisierung von Verbrechen im Berlin des Kaiserreichs. Frankfurt/Main, New York 2005 (Campus Historische Studien 40).

³⁸ Führer, Karl Christian: Medienmetropole Hamburg. Mediale Öffentlichkeiten 1930–1960. München, Hamburg 2008 (Forum Zeitgeschichte 20).

³⁹ Ross, Corey: Media and the Making of Modern Germany. Mass Communications, Society, and Politics from the Empire to the Third Reich. Oxford, New York 2008. – Führer, Karl Christian: Auf dem Weg zur „Massenkultur“? Kino und Rundfunk in der Weimarer Republik. In: Historische Zeitschrift (HZ) 262 (1996), 739–781.

⁴⁰ Siegfried, Detlef: Time is on my Side. Konsum und Politik in der westdeutschen Jugendkultur der 60er Jahre. Göttingen 2006 (Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte 41).

Dalším směrem výzkumu nabývajícím v posledních letech na významu jsou mediálně-historické práce. Ty přinášejí nové impulsy i pro politické dějiny. Takto bylo zkoumáno, jakou roli sehráli novináři během období Vilémovského Německa v německo-britské diplomacii⁴¹ či jak se změnilo postavení monarchů v souvislosti s novými masovými médii.⁴² Rovněž tak analýza nejvýznamnějších afér ukázala, jak medializace končícího 19. století přispěla k proměně společenských norem, politických témat i rozhodnutí.⁴³ Podobné postupy jsou používány i pro výzkum nejnovějších soudobých dějin, kde se využívají například k analýze role novinářů jako politických prostředníků⁴⁴ nebo k sledování významu mediálního rozměru státních návštěv.⁴⁵

Nápadné je i to, že dějiny médií doposud zaujímaly silně národní perspektivu. Vysvětlit si to lze tím, že většina médií působí na národní či regionální úrovni, a to od organizace přes šíření až po vnímání – to se týká především televize, rozhlasu, časopisů a novin, i když jejich obsahy žijí z nepřetržitého transnacionálního transferu. V této souvislosti by měly budoucí práce klást větší důraz na to, jak mediální struktury, formáty a obsahy spoluutvářejí národní či regionální identitu. Nicméně až doposud vyšlo pouze několik studií zaměřených transnacionálně, které by se věnovaly pouze jednotlivým médiím; pro příklad jmenujme Mezinárodní dějiny novin od Antonyho Smitha nebo Evropské dějiny televize od Jonathana Ginella a Andrease Fickerse.⁴⁶ Kromě toho lze uvést dvě publikace psané z britské perspektivy, jež se zabývají mediální vědou v nadnárodním kontextu;⁴⁷ nedávno vyšla rovněž publikace zabývající se transnacionálními dějinami médií z německého úhlu

⁴¹ Geppert, Dominik: *Pressekriege, Öffentlichkeit und Diplomatie in den deutsch-britischen Beziehungen (1896–1912)*. München 2007 (Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London 64).

⁴² Kohlrausch, Martin: *Der Monarch im Skandal. Die Logik der Massenmedien und Transformationen der wilhelminischen Monarchie*. Berlin 2005 (Elitenwandel in der Moderne 7).

⁴³ Bösch, Frank: *Öffentliche Geheimnisse. Skandale, Politik und Medien in Deutschland und Großbritannien 1880–1914*. München 2009 (Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London 65).

⁴⁴ Bösch, Frank / Geppert, Dominik (eds.): *Journalists as Political Actors. Transfers and Interactions between Britain and Germany since the late 19th Century*. Augsburg 2008 (Beiträge zur England-Forschung 59).

⁴⁵ Derix, Simone: *Bebilderte Politik. Staatsbesuche in der Bundesrepublik Deutschland 1949–1990*. Göttingen 2009 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 184).

⁴⁶ Srov. např.: Smith, Anthony: *The Newspaper. An International History*. London 1979. – Bignell, Jonathan / Fickers, Andreas (eds.): *A European Television History*. Malden/Mass. 2008.

⁴⁷ Chapman, Jane: *Comparative Media History. An Introduction: 1789 to the Present*. London, Cambridge 2005. – Briggs, Asa / Burke, Peter: *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. Cambridge 2002.

pohledu.⁴⁸ Téměř žádné studie neexistují k dějinám médií v Africe.⁴⁹ Poměrně málo probádána je i mediální historie středovýchodní Evropy tematizovaná v podobě této publikace. Většina studií v této oblasti se soustředí buď na německojazyčný (menší-nový) tisk na východě nebo na roli médií v transformačním procesu od roku 1990.⁵⁰

Právě historici se zajímají o to, jaký vztah měla média ke společenské struktuře a kultuře. Pro jejich shrnutí se mezi historiky ujal výraz „medializace“. Tento výraz poukazuje nejen na zesílené pronikání sociálních systémů do médií, nýbrž i na propojenost vývoje médií a společnosti.⁵¹ Mezinárodní srovnání velmi napomáhají tomu, aby byly položeny základy kvalitního výzkumu medializace. Neboť mnohé postuláty o souvislostech mezi mediálními inovacemi a společenskou proměnou tak, jak je šířila od dob McLuhana mediální věda s kulturněvědním zaměřením, jsou založeny pouze na studiu západní kultury či vývoje v jednotlivých západních zemích. Rozšíření perspektivy (například začleněním Asie) přispívá k tomu, aby byly znovu prodiskutovány četné společenské důsledky, jimž byl od dob „Gutenbergovy galaxie“ přisuzován kauzální efekt na proměnu médií.⁵²

Protože tato změna je vždy dána souhrou mnoha faktorů, je vztah mezi vývojem médií a společností tak jako tak většinou utvářen na základě plausibilních předpokladů. Medializace zcela určitě není fenoménem specificky 20. století; dá se vysledovat už v případě mediálních inovací dřívějších dob. Stejně tak měly historické a společenské transformační procesy dopad na vývoj médií – například třicetiletá válka na větší rozšíření novin v 17. století. Ovšem razantní expanze a diverzifikace médií v období od 19. století a výrazná transformace společnosti v této době dokazují, že přibližně posledních 150 let by mělo být považováno za obzvláště intenzivní fázi medializace. Jaké trendy se přitom v mediálně-historickém výzkumu projevovaly, lze nejlépe vyložit na jednotlivých epochách.

Novější výzkumy konce 19. století

V historiografickém výzkumu období konce 19. století doposud převažovaly práce o mediální politice a cenzuře. V poslední době je zde patrný nový trend:

⁴⁸ *Bösch*: Mediengeschichte.

⁴⁹ To málo existujících studií pak většinou pojednává o transformaci koloniálního tisku a o jeho významu pro politické převraty. Srov. *Burrowes*, Carl Patrick: *Power and Press Freedom in Liberia, 1830–1970. The Impact of Globalization and Civil Society on Media-Government Relations*. Trenton/NJ 2004. – *Omeku*, Mike: *Politics and Press Structure in Nigeria (1859–1993)*. London 2000.

⁵⁰ Srov. např.: *Schönborn*, Sibylle (ed.): *Grenzdiskurse. Zeitungen deutschsprachiger Minderheiten und ihr Feuilleton in Mitteleuropa bis 1939*. Essen 2009.

⁵¹ Srov. *Meyen*: *Medialisierung*.

⁵² *Bösch*: *Mediengeschichte*. Především s. 48–49.

aniž by bylo popíráno tvrdé pronásledování především sociálnědemokratického tisku, bývá dnes zdůrazňován i rostoucí manévrovací prostor v období Německého císařství. Poslanci říšského sněmu si nejrůznějším způsobem zavazovali novináře, čímž posilovali veřejné postavení říšského sněmu.⁵³ Zejména říšský kancléř Bülow reprezentuje od roku 1900 přechod od represivní mediální politiky k získávání médií na svou stranu.⁵⁴ Místo dějin represe se tak jeví jako smysluplné spíše analýzy neformálního ovlivňování tisku, jež zároveň ukazují jeho meze.

V době Německého císařství jsou slabiny vládní mediální politiky evidentní: tisková kancelář Otto Hammanna byla čím dál tím více přetěžována a císař Vilém II., jak před nedávnem zdůraznil Martin Kohlrausch, ani přes svoje pochlebování médiím neuspěl.⁵⁵ Obzvláště znatelné se slabiny oficiální mediální politiky ukázaly během první světové války, ve chvíli, kdy byla očividná nadvláda propagandy západních velmocí a zároveň i zaostalost německých filmových a obrazových médií. Jak zdůrazňuje studie Anne Schmidtové, teprve kolem roku 1916 za Ludendorffa začala díky intervenci státu určitá proměna.⁵⁶ Vývoj médií za první světové války však dokazuje také to, že člověk nesmí až příliš teleologicky vycházet z narůstající autonomie médií. Mnohem silněji se zde projevil primát politiky, někdy též hospodářství. Návrat cenzury a vlastenecké přizpůsobení dokládají, jak málo byla etablována novinářská profesionalita oproti armádě a politice.

S výzkumem mediální politiky jsou spojeny četné práce o stranickém tisku, který byl, jak známo, charakteristický pro kontinentální vývoj pozdního 19. století.⁵⁷ I zde jsou patrné mezery v bádání. Dokonce ani pro vlivné listy, jako byl *Vorwärts* – v tehdejší době sociálnědemokratický deník s šesticiferným nákladem – dosud neexistují žádné práce opírající se o pramennou základnu.⁵⁸ V budoucnu by se tak měly stranické listy zkoumat méně jako hlásná trouba politických stran a více jako síla, která je formuje. Za přezkoumání by rozhodně stálo, jak dalece jejich komentáře nahrazovaly programové debaty, jejich předplatné členství, nebo do jaké míry se stala hospoda, ve které byly určité noviny vystaveny, místem setkávání stranických stoupenců. Až příliš dogmaticky byly dosud

⁵³ *Biefang*, Andreas: Die andere Seite der Macht. Reichstag und Öffentlichkeit im „System Bismarck“ 1871–1890. Düsseldorf 2009, 66–97 (Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien 156).

⁵⁴ *Stöber*, Gunda: Pressepolitik als Notwendigkeit. Zum Verhältnis von Staat und Öffentlichkeit im wilhelminischen Deutschland 1890–1914. Stuttgart 2000 (Historische Mitteilungen, Beiheft 38).

⁵⁵ *Kohlrausch*: Der Monarch im Skandal.

⁵⁶ *Schmidt*: Belehrung – Propaganda – Vertrauensarbeit.

⁵⁷ Srov. např. *Bussiek*: „Mit Gott für König und Vaterland!“

⁵⁸ Jako přehled: *Danker*, Uwe / *Oddey*, Markus / *Roth*, Daniel: Am Anfang standen Arbeiterergroschen. 140 Jahre Medienunternehmen der SPD. Bonn 2003.

vymežovány hranice mezi stranickými listy a zdánlivě nestrannickým tiskem, který ve skutečnosti mohl být stranám velmi blízký.

V oblasti populární kultury se mediálně historické bádání zabývalo počátky kinematografie a postupným vznikem kin, která se teprve po roce 1906 stala nezávislými institucemi s trvalým působištem.⁵⁹ Oproti tomu na masový tisk v Německu bylo dlouhou dobu nahlíženo převážně negativně a s despektem, a proto zůstal téměř neprobádán. Až v poslední době bývá často vyzdvihován jeho kulturní význam. Za prvé se ukázalo, jak důležitý byl pro vytvoření místních a sociálních identit, které utvářely život především v nových velkoměstech.⁶⁰ Další analýzy pojednávají o přispění masového tisku k formování národní identity. Už Benedict Anderson označil knihtisk a masový tisk za hlavní motory vzniku moderních národů, argumentuje tím, že vědomí současného čtení podporuje (mezi komunikanty) utváření národní identity.⁶¹ Co se týče Německa, vyšla pojednání o procesu formování národní identity na příkladech obsahové analýzy časopisu *Gartenlaube*.⁶² Kromě toho bylo dokázáno, že věstníky a místní tisk podporovaly utváření regionální identity tím, že i pro početnou skupinu nových občanů učinily z měst a regionů prostor vlastního poznávání.⁶³ Paralelně s tím přitahovaly film a tištěná média pozornost ke globálnímu dění tím, že prezentovaly záběry z celého světa, a vytvářely tak zdánlivou blízkost (vybraných) cizích kultur. Globální zaměření médií však zároveň podporovalo utváření národní identity poukazováním na rozdíly oproti jiným kulturám a ustavením národního komunikačního prostoru. Regionalismus, nacionalismus a globální uvědomění se vzájemně nevylučovaly, ale dohromady byly součástí medializované moderny. To se ukázalo v případě mezinárodní cirkulace zpráv: jednak se velké agentury Reuters, Havas a WTB od 70. let 19. století spojily v jeden globální kartel, k němuž se později přidal i americký Associated Press, jednak od roku 1900 vzrostl počet zahraničních korespondentů, kteří překládali novinky pro svou domovinu, a tím podporovali jejich nacionalizaci.⁶⁴

⁵⁹ Müller, Corinna: *Vom Stummfilm zum Tonfilm*. München 2003.

⁶⁰ Srov. především *Fritzsche*: Reading Berlin.

⁶¹ Anderson, Benedict: *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*. 2. aktual. vyd. Frankfurt/Main, New York 2005, 27, 45.

⁶² Koch, Marcus: *Nationale Identität im Prozess nationalstaatlicher Orientierung. Dargestellt am Beispiel Deutschlands durch die Analyse der Familienzeitschrift „Die Gartenlaube“ von 1853–1890*. Frankfurt/Main, Berlin, Bern aj. 2003 (*Europäische Hochschulschriften* 22/389). – *Belgum*, Kirsten: *Popularizing the Nation. Audience, Representation, and the Production of Identity in Die Gartenlaube, 1853–1900*. Lincoln/Neb., London 1998.

⁶³ Srov. *Fritzsche*: Reading Berlin.

⁶⁴ Historie zahraničních korespondentů je dosud téměř neprozkoumána, stejně jako mezinárodní práce německé agentury WTB; srov. až dosud *Basse*, Dieter: *Wolffs Telegraphisches Bureau 1849 bis 1933. Agenturpublizistik zwischen Politik und Wirtschaft*, München 1991.

Nezvyklé je, že i populární národní listy vznikaly přebíráním formátů ze zahraničí. Mnoho německých ilustrovaných časopisů mělo svůj vzor v Anglii – Illustrated London News se stal například předlohou pro Leipziger Illustrierten a rovněž pro Gartenlaube. Podobné přejímání bylo možné sledovat i směrem na východ. Český ilustrovaný týdeník Světozor se ve 30. letech 19. století očividně profiloval po vzoru anglických *penny papers* respektive podle německých „fenikových magazínů“ a při svém znovuzaložení roku 1867 se nechal inspirovat úspěšným rodinným časopisem Gartenlaube.

Razantní mediální expanze kolem roku 1900 byla nejen hnacím motorem moderny, ale podporovala rovněž protichůdné tendence. Média tak bezpochyby byla projevem a nositelem moderny, ale zároveň povzbuzovala i její protivníky, kteří ji využívali k dosažení svých cílů nebo se sami sešikovali proti médiím, například ve spolcích proti „špíně a odpadu“ (Schmutz und Schund).⁶⁵ To platilo jak pro konzervativce či antisemity, tak i pro katolickou církev, která úspěšně vytvořila vlastní mediální trh, a i tím zdůraznila své postavení v „druhém konfesijním věku“.⁶⁶

Podobnou ambivalenci lze rozpoznat i ve vztahu mezi médiem a politikou. Jako součást společenských organizací pomohla média při etablování odlišných světonázorových prostředí. Současně se zasadila o nastavení vzájemných vztahů a o agendu přesahující jednotlivá prostředí: katolíci, protestanti a socialisté sice žili v mnoha zemích Evropy ve světech do velké míry oddělených s vlastním tiskem, ale média se starala přinejmenším o společná témata rozhovorů, třebaže s možností rozdílné interpretace. Politický požadavek médií na kontrolu, který bylo možné sledovat i v Německu, na jedné straně podpořil demokracii, na straně druhé se však vyvíjely i techniky skandalizace, urážek a pomluv, které měly spíše opačný efekt.⁶⁷

Od 20. let do druhé světové války

Dějinnám médií 20. a počátku 30. let byla v historickém bádání rovněž velmi rychle věnována pozornost. O německé filmové společnosti UFA stejně jako o Hugenbergově koncernu, nově pak i o vztahu státu a veřejnosti byly již

⁶⁵ Maase, Kaspar / Kaschuba, Wolfgang (eds.): Schund und Schönheit. Populäre Kultur um 1900. Köln, Weimar, Wien 2001 (Alltag&Kultur 8).

⁶⁶ Schmolke, Michael: Die schlechte Presse. Katholiken und Publizistik zwischen „Katholik“ und „Publik“ 1821–1968. Münster 1971.

⁶⁷ Bösch: Öffentliche Geheimnisse.

zveřejněny některé studie.⁶⁸ Předmětem zkoumání se taktéž stala organizace rozhlasu, obsah rozhlasového vysílání a jeho využití; pojednáno bylo i o měšťanských zásadách, které za rozhlasem stály, jakož i o vlivu státu na toto nové masové médium.⁶⁹ V neposlední řadě jsou četné i studie o filmové kultuře, přestože se možná až příliš silně soustřeďují na filmovou kulturu elit, kterou samozřejmě nelze považovat za typickou.

Intenzivní debata se točila rovněž kolem otázky, zdali nebyla ve 20. letech sociální třídní kultura vytěsněna společnou mediální masovou kulturou. Zpočátku se historici k této teorii spíše přikláněli. Avšak novější studie dokazují, že si i přes nejrůznější trendy, které naznačují jejich sblížení – jako rostoucí počet návštěvníků kinosálů, vysoké náklady ilustrovaných časopisů a prosazení rozhlasu –, mediální formy ze sociokulturního úhlu pohledu zachovaly svou různorodost, a společenských struktur se tak téměř nedotkly.⁷⁰ Ani nárůst nákladu bulvárního tisku od poloviny 20. let neznamenal v Německu překlenutí jednotlivých světonázorů, neboť i tyto listy zůstaly věrné politickým idejím, o něž se opíraly.⁷¹ Protichůdné výklady identických mediálních obsahů se projevíly nejen například při obrovských sporech a střetech v kinech při promítání filmů, jako byl Na západní frontě klid.

Na první pohled se zdá, že ke ztroskotání první německé demokracie přispěla média pouze nepatrně: tisk a film NSDAP se těšily jen poměrně malému rozšíření a radikální média podléhala cenzuře.⁷² Obecně je analýza médií Výmarské republiky varováním před tím, aby se z obsahu médií příliš rychle nevyvozovaly závěry stran lidského jednání. Právě krach Výmaru a chování voličů po roce 1930 jsou toho exemplárním příkladem: ačkoliv nejvydávanější noviny v Berlíně byly liberální, liberální strana se stala marginální; a i přes svou celorepublikovou tiskovou moc se Hugenbergovi nepodařilo přilákat voliče ke své konzervativní straně. Nová studie autora Bernharda Fuldy to vysvětluje interpretační otevřeností médií – obzvláště pak interpretací fotografií –, ale také zdánlivě nepolitickými zprávami expandující bulvární žurnalistiky.⁷³ Účinek médií na politiku byl poté markantní. Za prvé vedla polarizace médií k tomu, že do té doby existující ochota politických stran diskutovat na parlamentní půdě byla podlomena.⁷⁴ Za druhé nepropraktikovala

⁶⁸ Srov. např.: *Kreimeier*, Klaus: Die Ufa-Story. Geschichte eines Filmkonzerns. München, Wien 1992.

⁶⁹ *Lersch*, Edgar / *Schanze*, Helmut (eds.): Die Idee des Radios. Von den Anfängen in Europa und den USA bis 1933. Konstanz 2004.

⁷⁰ *Ross*: Media and the Making of Modern Germany. – *Führer*: Auf dem Weg zur „Massenkultur“?

⁷¹ *Fulda*, Bernhard: Press and Politics in the Weimar Republic. Oxford 2009.

⁷² *Petersen*, Klaus: Zensur in der Weimarer Republik. Stuttgart 1995.

⁷³ *Fulda*: Press and Politics.

⁷⁴ Srov. *Mergel*, Thomas: Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische

média takovou výměnu názorů a argumentů, jež z demokracie dělá demokracii, k čemuž by se byl nabízel právě rozhlas.

Podobně diferencovaně je třeba posuzovat i působení médií v době diktatur. To, že se fašistický režim byl schopen prosadit, se často svádělo i na jeho důkladnou a rafinovanou propagandu. Zde postulované „ovládání mas“ bylo nepochybně stejně ulehčujícím argumentem jako obrazy davů, které propaganda sama vytvářela. Propaganda bezpochyby utužila kult osobnosti, víru v diktaturu, její budo-
vatelské schopnosti a v sociální společenství. Roku 1939 ale nebyla s to probudit válečné nadšení širokých mas a ani po roce 1943 nedokázala udržet víru v „konečné vítězství“. Naopak zahraniční „nepřátelské vysílače“, jež byly hojně přijímány, pravděpodobně mnohem více přispěly k tomu, že obyvatelstvo počítalo s příchodem Spojenců a s koncem války.

Diktatury znovu znamenají silný primát politiky nad médii, jenž se utvářel cenzurou, centralizací, akvizicemi a subvencemi, jakož i direktivními příkazy a nařízeními.⁷⁵ Neobvyklé však je, jak hodně se sami nacisté, jejichž zásahy do fungování médií byly mnohem rozsáhlejší než například ty ve fašistické Itálii, museli zaměřit na již existující mediální logiku a uživatele médií. Skutečnost, že stále více vznikaly zábavné a ne prvoplánově propagandistické filmy a rozhlasové pořady, i to, že byly podporovány regionální rozhlasové stanice a lokální noviny, byly ústupky, které zanikly až v průběhu války. Společenské dopady takovéto zdánlivě nepolitické politiky je jen velmi těžké určit. Něco napovídá tomu, že právě tyto filmy nebo obrazy se zapsaly do způsobů vnímání, jež si pro starší generace uchovaly platnost i po roce 1945. Jak to na příkladě chování návštěvníků kin ve 30. a 40. let ukázal Gerhard Stahr, bylo vnímání médií rozdílné: stejné filmy byly různými skupinami diváků přijaty velmi odlišně, což se odrazilo i v jejich hlasitých projevech.⁷⁶ Dalším indikátorem zájmu jsou počty diváků.

V tomto smyslu novější výzkumy přelomový charakter roku 1933 částečně relativizovaly: Na jedné straně lze strukturální změny zaznamenat již v předchozích letech – jako byla krize liberálních listů, jež měly dlouhodobou tradici, nebo zestátnění rozhlasu za říšského kancléře von Papena. Na straně druhé zde existuje i zřetelná kontinuita. V kinech se i nadále promítaly hollywoodské filmy, bylo možné sledovat týdeník společnosti FOX a vydávání měšťanských listů, především

Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag. Düsseldorf 2002 (Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien 135).

⁷⁵ Srov. Zimmermann, Clemens (ed.): Politischer Journalismus. Öffentlichkeit und Medien im 19. und 20. Jahrhundert. Ostfildern 2006.

⁷⁶ Stahr, Gerhard: Volksgemeinschaft vor der Leinwand? Der nationalsozialistische Film und sein Publikum. Berlin 2001.

v provincii, zpočátku také pokračovalo.⁷⁷ Dalšímu výzkumu by proto prospěla změna perspektivy: analyzovat Žida Süsse nebo Völkischer Beobachter se tak pro vývoj médií v nacistickém Německu jeví jako méně přínosné než vykreslit postupnou adaptaci menších listů v třicátých letech a přitom se ptát, jaký manévrovací prostor zůstal zachován například v rubrikách věnujících se místním zprávám či fejetonech.

Média v období studené války

Restrukturalizace mediální krajiny Spojenci po roce 1945 přitahovala pozornost historiků již dříve. Zatímco přijetí tzv. Stunde Null bylo obecně relativizováno, pro mediální oblast šlo skutečně o přelom, a to i přesto, že se mezi novináři udržela poměrně silná, střednědobá, personální kontinuita.⁷⁸ Ve struktuře médií naproti tomu došlo k reorganizaci. Přitom byl zahájen přenos anglosaských resp. sovětských mediálních struktur, který šel ruku v ruce se zásadní přeměnou Německa a s navázáním na období před rokem 1933. BBC tak sice sloužila jako vzor pro nově zřízený veřejnoprávní rozhlas. Ten se ale v praxi rychle přiblížil modelu 20. let, tj. stal se blízký státu a politickým stranám. A zatímco v tištěných médiích byly praktikovány anglosaské standardy nezávislého zpravodajství – oddělení zpráv od komentářů – a brzy se obnovil i stranický tisk,⁷⁹ souhrnná komparativní studie o přejímání anglosaských vzorů nadále chybí. Nabízela by se přitom jak pro zpravodajské magazíny (Time Magazine, Der Spiegel), tak pro bulvární tisk (Daily Mirror, Bild) či pro televizní časopisy (britský magazín Panorama a jeho stejnojmenné německé vydání).

Bezprostředně po válce mohla nepopulární mediální převýchova Spojenců skutečně urychlit odklon od nacismu. I relativně liberální vypořádání s hanlivými články o Spojencích, které byly otištěny v licencovaném tisku, jako byl Die Zeit, se stalo součástí tohoto procesu.⁸⁰ V 50. letech posílila mediální struktura modernizaci Spolkové republiky v konzervativním duchu. Tomu napomohl nejen rozkvět spíše nepolitických lokálních novin, ilustrovaných časopisů a rozhlasového vysílání, ale i zdanlivě nepolitických týdeníků, které v době rozkvětu kin v 50. letech zprostředkovávaly důležité interpretace o vnějším světě. Tato politika

⁷⁷ Srov. souhrnně už: *Frei*, Norbert / *Schmitz*, Johannes: Journalismus im Dritten Reich. 3. přepr. vyd. München 1999.

⁷⁸ Srov. ke kontinuitě osob: *Hachmeister*, Lutz / *Siering*, Friedemann (eds.): Die Herren Journalisten. Die Elite der deutschen Presse nach 1945. München 2002.

⁷⁹ *Gienow-Hecht*, Jessica C. E.: Transmission Impossible. American Journalism as Cultural Diplomacy in postwar Germany 1945–1955. Baton Rouge/La. 1999.

⁸⁰ Srov. k tehdy konzervativnímu časopisu Die Zeit: *Janßen*, Karl-Heinz / *Kuenheim*, Haug von / *Sommer*, Theo: Die Zeit. Geschichte einer Wochenzeitung 1946 bis heute. München 2006.

nepolitického měla přitom konzervativní tendenci, kterou razila Adenauerova vláda a která jí usnadňovala schvalování její politiky. Stejným směrem bylo zaměřeno i přímé a nepřímé financování filmových týdeníků, tištěných médií nebo PR organizací, jakož i zásahy do správy rozhlasu, jež byly motivovány stranickopoliticky.⁸¹ Zatímco spíše apolitická mediální kultura přispěla k tomu, že obnovený sociálně-demokratický tisk skomíral, úpadek katolického tisku upevnil konfesní soudržnost uvnitř CDU/CSU.

V 60. letech naopak hovoří všechno pro to, že změny v médiích ve správnou chvíli podpořily tou dobou se zvedající vlnu kritiky, protesty a sociálně liberální obrat. Kritický žurnalismus, etablující se od konce 50. let, při tom skutečně mohl sehrát klíčovou úlohu.⁸² Právě v tomto desetiletí si mohla média v mnoha oblastech nárokovat interpretační sílu podněcující další společenské instituce k reakci: ať už to byla reforma církvi a univerzit, postoj justice k nacistické minulosti nebo rozvoj demokratických práv. I hnutí osmašedesátníků a média se navzájem silně ovlivňovaly. Zatímco média dodávala na významu malým protestním skupinám, i když ty zastávaly různé myšlenkové proudy, a spojila je do jednoho hnutí, přizpůsobili se sami osmašedesátníci svým symbolickým způsobem vyjadřování již existující mediální logice.⁸³

Jen velmi málo probádány jsou procesy medializace let sedmdesátých. Jak ukazují nedávné studie, lze zaznamenat interakci mezi médií a RAF. Terorismus spjatý s RAF, jež byl pro toto období charakteristický, podle těchto studií nabyl na významu teprve prostřednictvím médií.⁸⁴ Stejně tak je možné poukázat na to, že u jednotlivých „nových sociálních hnutí“, jako v případě protijaderného hnutí (Anti-AKW-Bewegung), kritická média, kupříkladu *Der Spiegel*, již na samém počátku zahájila diskurz o relevantních tématech a rizicích, čímž přispěla k zformování tohoto hnutí.⁸⁵ Silná politizace a polarizace médií v 70. letech výrazně

⁸¹ Podrobnější výzkum mediální politiky Adenauera ještě schází. Doposud byly publikovány především monografie, které analyzují PR za koordinace Spolkového úřadu pro tisk (Bundespresseamt); srov. *Bösch, Frank*: Das Politische als Produkt. Selbstbeobachtungen und Modernisierungen in der politischen Kommunikation der frühen Bundesrepublik. In: *Knoch, Habbo / Morat, Daniel* (eds.): Kommunikation als Beobachtung. Medienwandel und Gesellschaftsbilder 1880–1960. München 2003, 229–248. – K okolí Adenauera srov.: *Mayer, Tilman* (ed.): Medienmacht und Öffentlichkeit in der Ära Adenauer. Bonn 2009.

⁸² *Hodenberg, Christina* von: Konsens und Krise. Eine Geschichte der westdeutschen Medienöffentlichkeit 1945–1973. Göttingen 2006 (*Moderne Zeit* 12).

⁸³ Srov. *Klimke, Martin / Scharloth, Joachim* (eds.): 1968. Handbuch zur Kultur- und Mediengeschichte der Studentenbewegung. Stuttgart 2007.

⁸⁴ Srov. např.: *Elter, Andreas*: Propaganda der Tat. Die RAF und die Medien, Frankfurt/Main 2008.

⁸⁵ Srov. *Bösch, Frank*: Kommunikative Netzwerke. Zur globalen Formierung sozialer Bewegungen am Beispiel der frühen Anti-Atomkraftproteste. V: *Mittag, Jürgen / Stadlind, Helke* (eds.): Theoretische

korespondovala s rostoucí společenskou angažovaností, jež se promítla do vzestupu činnosti politických stran a nevládních organizací (NGOs).

Od 80. let se velkým organizacím, například politickým stranám, odborům, ale také katolické církvi, razantně zužovala členská základna. Obrat „rozmrzelost z politiky“ (*Politikverdrossenheit*) vyjadřoval především u mladší generace pokles zájmu o politiku. Znovu tak vyšla najevo propojenost s mediálním vývojem, kterou by neměly opomíjet budoucí výzkumy zabývající se zavedením duálního vysílání. Jednak mohlo spuštění soukromého vysílání přispět k depolitizaci, jednak se novináři považovali čím dál tím méně za „misionáře“, ale spíše za profesionální zástupce publika.⁸⁶ Tedy i zde lze ve smyslu pojmu medializace sledovat interakci médií a společenského vývoje.

Stejně tak neexistuje dodnes ani žádný uspokojivý ucelený přehled dějin médií NDR. Jeden z prvních nástinů má silný charakter politických dějin ve smyslu dějin kontroly státní moci nad médii, jež popírají existenci jakéhokoliv dalšího manévrovacího prostoru nad rámec tiskových příkazů a cenzury.⁸⁷ Podobně jako v případě nacismu vybízí ke zkoumání způsob, jakým byl například prostřednictvím regionálního tisku organizován každodenní život v diktatuře a jaký prostor pro vyjádření se nacházel tzv. mezi řádky. Velmi dobře probádanou je především mediálněvědní stránka dějin televizního vysílání, které nakupovalo, i pro nedostatek financí na vlastní tvorbu, pořady ze zahraničí.⁸⁸ Historici se naproti tomu více zajímají o německo-německou interakci na mediálním trhu, kde se NDR, podobně jako i v dalších oborech, dlouhodobě upínala k Západu.⁸⁹ Na jejím mediálním základě byly též analyzovány zásadní změny ve východní Evropě v roce 1989. Vykrytalizovaly přitom rozdílné typy: interakce opozičního hnutí se západními médii, obzvláště v NDR; dlouhodoběji formovaná síla ilegálního tisku, především v Polsku; nebo přeshraniční vliv médií za socialismu, týká se především role maďarské televize při převratu v Rumunsku.⁹⁰ Ve všech zemích, dokonce i v Rumunsku, se

Ansätze und Konzepte der Forschung über soziale Bewegungen in den Geschichtswissenschaften. Essen 2012.

⁸⁶ Meyen, Michael / Riesmeyer, Claudia: Diktatur des Publikums. Journalisten in Deutschland. Konstanz 2009.

⁸⁷ Holzweißig, Gunter: Die schärfste Waffe der Partei. Eine Mediengeschichte der DDR. Köln, Weimar, Wien aj. 2002.

⁸⁸ Steinmetz, Rüdiger / Viehoff, Reinhold (eds.): Deutsches Fernsehen Ost. Eine Programmgeschichte des DDR-Fernsehens. Berlin 2008.

⁸⁹ Lindenberger, Thomas (ed.): Massenmedien im Kalten Krieg. Akteure, Bilder, Resonanzen. Köln, Weimar, Wien aj. 2006 (Zeithistorische Studien 33).

⁹⁰ Srov. k tomu tematické vydání časopisu „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung“ 2011. Pro přehled o středovýchodní Evropě srov. např.: Mühle, Eduard (ed.): Vom Instrument der Partei zur „Vierten Gewalt“. Die ostmitteleuropäische Presse als zeithistorische Quelle, Marburg 1997

zdá, že média napomohla, minimálně krátkodobě, k výsledné erozi systému tím, že nastiňovala možné alternativy a mírnila pokusy o represii.

Závěr

Je zřejmé, že historiografický výzkum dějin médií nabyl na důležitosti teprve během posledních desetiletí, ale i za toto období již dokázal navrhnout řadu rozdílných způsobů zkoumání a přinést četné výsledky. Dosavadní přístupy mediálních a komunikačních věd sice nabízejí některá východiska, na která lze dalšími výzkumy navázat, ale ukázalo se, že i nadále existuje mnoho bílých míst.

Ze studie vyplývá, že mediální a společenské proměny se navzájem prolínají, a právě takto by i měly být zkoumány, což shrnuje pojem medializace. To, jaké výsledky takovýto přístup slibuje, naznačují zde uvedené příklady zjištění vztahujících se k dějinám médií od konce 19. století. V různých fázích 20. století s sebou vývoj médií nesl i změnu společenské struktury a naopak společenské struktury silně formovaly proces jejich percepce. V tomto smyslu se ukazuje působení médií být často méně jednoznačné, než jak zastánci určujícího postavení médií uvádějí. Média si určitě nevytyčila jasnou cestu směrem k modernizaci (či k demokratizaci vůbec).

Jak bude vypadat budoucí status mediálních dějin? Vzhledem k jejich současnému historickovědnímu významu, který je – jak je patrné z počtu kvalifikačních prací, přednášek a seminářů, konferencí a publikací – skutečně značný, by si v rámci tohoto oboru mohly vydobýt důležité postavení, avšak současně by se měly začlenit do hlavního proudu historiografie jako celku. Podobně jako další dílčí disciplíny historických věd (kupříkladu politické, kulturní, sociální, hospodářské nebo genderové dějiny) nekončí jejich význam vlastním etablováním v podobě nového vědního oboru. Mnohem více by se měly zaměřit na to, aby reflektovaly historickou medialitu quasi každého historického tématu. Bez ohledu na to, jestli zpracováváme natolik rozdílná témata, jako jsou dějiny zahraniční politiky, burzy nebo dějiny emocí, všechny probíhají na měnícím se mediálním základě, a i ten je třeba probádat.

(Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 4). – *Surynt*, Izabela / *Zybura*, Marek (eds.): Die Wende. Die politische Wende 1989/90 im öffentlichen Diskurs Mittel- und Osteuropas. Hamburg 2007 (Studia Brandtiana 1).